

УДК 631.11:330.31

О. В. Лебеденко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту організацій,
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет, м. Дніпро

РОЗВИТОК ВІДТВОРЮВАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

O. Lebedenko,
Ph.D. in Economics, Associate Professor,
Dnepropetrovsk State Agrarian Economics University

DEVELOPMENT REPRODUCTIVE PROCESS IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

Розглянуто сутність відтворення у сільському господарстві та його типи: просте, розширене і звужене. Визначено причини звуженого відтворення у сільському господарстві. Обґрунтовано необхідність розширеного відтворення в аграрних підприємствах: задоволення потреб населення у продуктах харчування, вирішення соціальних завдань сільськогосподарського виробника. Досліджено динаміку споживання основних продуктів харчування в Україні на одну особу населення; динаміку ефективності сільськогосподарського виробництва в аграрних підприємствах та динаміку відтворювальної спроможності аграрних підприємств України. Виявлено причини неспроможні аграрних підприємств здійснювати розширене відтворення: диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію та засоби виробництва, що купуються сільськогосподарськими товаровиробниками; низька купівельна спроможність населення; низька інвестиційна привабливість галузі; недосконалість грошово-кредитної, податкової, митної політики, розбалансований ціновий механізм. Обґрунтовано необхідність державного втручання у регулювання відтворювальних процесів в аграрному секторі шляхом: створення умов для ефективного використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств; забезпечення паритету в правах усіх сторін соціально-економічних відносин щодо розподілу прибутку аграрних підприємств, вдосконалення грошово-кредитного, податкового та митного законодавства.

The essence of the play in agriculture and its types: simple, advanced and narrowed. The reasons narrowed reproduction in agriculture. The necessity of extended reproduction in agricultural enterprises, meeting the needs of the population in food, solving social problems farmers. Dynamics of consumption of basic foodstuffs in Ukraine on per capita; dynamic efficiency of agricultural production in agricultural enterprises and dynamics of reproductive capacity of agricultural enterprises in Ukraine. The reasons are unable to carry out agrarian enterprises expanded reproduction: disparity in prices for agricultural products and capital goods purchased by agricultural producers; low purchasing power of the population; low investment attractiveness of the sector; imperfect monetary, tax and customs policy, unbalanced price mechanism. The necessity of state intervention in the regulation of reproductive processes in the agricultural sector by: creating the conditions for effective utilization of the resource potential of agricultural enterprises; ensuring parity of rights in all aspects of social and economic relations on profit distribution of agricultural enterprises, improving monetary, tax and customs legislation.

Ключові слова: відтворювальний процес, аграрні підприємства, просте відтворення, розширене відтворення, звужене відтворення, відтворювальна спроможність.

Key words: reproductive process, farms, simple reproduction expanded reproduction, narrowed reproduction, reproductive ability.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Споживання матеріальних благ є необхідною умовою існування і розвитку людського суспільства. Основним джерелом одержання

продуктів харчування є сільськогосподарське виробництво. Безперервність споживання продукції сільського господарства зумовлює безперервність сільськогосподарського виробниц-

Таблиця 1. Споживання основних продуктів харчування на одну особу населення України за рік, 1990–2015 рр. (кг)

Групи продуктів харчування	1990 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	Норма споживання		2015 р. у % до	
					раціональна	мінімальна	1990 р.	раціональної норми
М'ясо та м'ясопродукти	68,2	56,1	54,1	50,9	75	45	74,6	67,9
Молоко та молочні продукти	373,2	220,9	222,8	209,9	370	292	56,2	56,7
Яйця, шт.	272	309	310	280	283	231	102,9	98,9
Картопля	131,0	135,4	141,0	137,5	122	93	105,0	112,7
Овочі та баштанні	102,5	163,3	163,2	160,8	158	110	156,9	101,8
Хлібні продукти	141,0	108,4	108,5	103,2	105	102	73,2	98,3
Фрукти, ягоди та виноград	47,4	56,3	52,3	50,9	84	42	107,4	60,6
Цукор	50,0	37,1	36,3	35,7	38	28	71,4	93,9
Олія	11,6	13,3	13,1	12,3	13	6	106,0	94,6
Риба та рибні продукти	17,5	14,6	11,1	8,6	20	14	49,1	43,0

Джерело: за даними державної служби статистики України.

тва. Таким чином, постійно повторюючись, процеси виробництва та споживання формують процес економічного відтворення. На особливу увагу заслуговує відтворювальний процес в аграрних підприємствах, які є важливою ланкою сільськогосподарського виробництва.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням процесу відтворення в аграрних підприємствах присвятили свої праці такі відомі науковці, як І.І. Лукінов, В.Я. Месель-Веселяк, О.В. Олійник, П.Т. Саблук, В.М. Трегобчук та інші дослідники. Однак, в зв'язку з низьким рівнем відтворювальної спроможності аграрних підприємств, вказане питання не втрачає своєї актуальності і потребує подальших досліджень.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідити відтворювальний процес в аграрних підприємствах, можливості аграрних підприємств щодо здійснення розширеного відтворення, обґрунтувати комплекс заходів для підвищення відтворювальної спроможності аграрних підприємств.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У сільському господарстві відтворенням називають постійне повторення і безперервне відновлення процесу сільськогосподарського виробництва. Залежно від результатів процесу відтворення, виділяють просте та розширене відтворення.

Просте відтворення являє собою відтворення виробленого продукту у незмінних масшта-

бах за відсутності кількісних та якісних перетворень та незмінного рівня розвитку продуктивних сил (за того ж науково-технічного рівня). При цьому створений додатковий продукт не використовується на розвиток виробництва та заощадження, а йде на особисте споживання.

За розширеного відтворення розмір виготовленого продукту у кожному наступному циклі збільшується. Основою розширеного відтворення і його складовою є просте відтворення. Характерною ознакою розширеного відтворення є кількісне та якісне зростання продукту, що виготовляється. Це обумовлене високим рівнем розвитку продуктивних сил, що базується на використанні частини додаткового продукту для удосконалення засобів виробництва, забезпечення підготовки персоналу, збільшення кількості життєвих благ, оптимізації інших елементів продуктивних сил.

Поряд з простим і розширеним відтворенням, виокремлюють також звужений тип відтворення, коли обсяги виробництва скорочуються. Звужене відтворення пояснюється теорією циклічності економічного розвитку, згідно якої періоди економічного зростання чергуються з періодами уповільнення чи з періодами спаду суспільного виробництва. Крім того, причиною звуженого відтворення у сільському господарстві України стала затяжна економічна криза, яка розпочалася з 90-х років ХХ ст.

Розширене відтворення в аграрних підприємствах здійснюється у відповідності з дією об'єктивних економічних законів і є складовою

Таблиця 2. Динаміка ефективності сільськогосподарського виробництва в аграрних підприємствах України, 1990–2014 рр.

Показники	Роки:							Відхилення 2014 р. від 1995 р.
	1995	2000	2005	2010	2012	2013	2014	
Прибуток (збиток) від реалізації сільськогосподарської продукції, млн грн.	675,6	-121,4	1253,2	12750,5	20199,4	11804,3	33283,7	+32608,1
у тому числі: продукції рослинництва	1152,7	1834,5	900,2	11375,9	17029,8	8977,8	29527,5	+28374,8
продукції тваринництва	-477,1	-1955,9	353,0	1374,6	3169,6	2826,5	3756,2	+4233,3
Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції, %	13,6	-1,0	6,8	21,1	20,5	11,2	25,8	+12,2
у тому числі: продукції рослинництва	55,5	30,8	7,9	26,7	22,3	11,1	29,2	-26,3
продукції тваринництва	-16,5	-33,8	5,0	7,8	14,3	11,3	13,4	+29,9

Джерело: за даними державної служби статистики України.

частиною розширеного відтворення у межах національної економіки країни, тому для нього характерні усі основні риси та закономірності розвитку останнього. Економічною основою розширеного відтворення і розвитку сільськогосподарського виробництва є нагромадження. Внаслідок розширеного відтворення збільшується виробництво валової продукції аграрних підприємств, яка поєднує усі створені протягом року матеріальні блага і є складовою частиною сукупного суспільного продукту країни.

Ми поділяємо думку тих дослідників, які вважають, що розширене відтворення в аграрних підприємствах є об'єктивною вимогою [5, с. 8]. Однією з причин цього є те, що необхідною умовою соціально-економічного прогресу суспільства є задоволення потреб населення у продуктах харчування. Основним їх постачальником є сільськогосподарське виробництво. Розглянемо динаміку споживання основних продуктів харчування в Україні на одну особу населення (табл. 1).

Дані таблиці 1 свідчать про те, що обсяги споживання картоплі, овочів та баштанних перевищують раціонально обґрунтовані норми харчування. За набором інших продуктів харчування спостерігається дефіцит споживання. Найбільше відхилення фактичного споживання від раціональних норм існує по риби та риб-

ним продуктам (-57 %), молоку та молочним продуктам (-43,3 %), плодах, ягодах та винограду (-39,4 %), м'ясу та м'ясопродуктах (32,1 %). Така структура споживання продуктів харчування є нераціональною з точки зору забезпечення здоров'я населення і свідчить про низький рівень продовольчої безпеки у країні.

Слід зауважити, що сільське господарство є соціально-економічною системою, яка може функціонувати, забезпечуючи певний рівень життя населення, відтворення виробничого потенціалу та природного середовища. Ці завдання вирішуються завдяки виробництву та реалізації необхідної суспільству продукції. Отже, з точки зору виробника, виробництво продукції — засіб, чинник вирішення його соціальних завдань. Економічний інтерес працівника аграрного сектору полягає у створенні необхідних умов життя та забезпеченні себе і своєї родини засобами існування. Коли економічні умови виробництва та реалізації продукції не дозволяють працівникові виконати це завдання, він розвиває власне присадибне господарство чи мігрує з сільської місцевості, що негативно позначається на можливостях здійснювати виробництво у розширених масштабах. Якщо ж взяти до уваги той факт, що чисельність сільського населення в Україні складає майже третину всього населення країни, а у сільськогосподарському виробництві задія-

но близько однієї шостої частини зайнятого в економіці населення, то можна дійти висновку, що звужене відтворення сільськогосподарського виробництва буде призводити до загострення соціально-економічних проблем у сільській місцевості. Отже, основним шляхом розв'язання згаданих проблем є розширене відтворення в аграрних підприємствах.

У сільському господарстві розширене відтворення відбувається у двох формах — екстенсивній та інтенсивній. За екстенсивної форми відтворення розширення масштабів виробництва відбувається шляхом залучення додаткових ресурсів (збільшення посівних площ, поголів'я худоби, трудових ресурсів тощо) за незмінного технічного рівня. Інтенсивна форма відтворення передбачає збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції на основі зростання продуктивності праці внаслідок впровадження досягнень науково-технічного прогресу, вдосконалення техніки, технології і організації виробництва.

Земля як головний і незамінний засіб виробництва в аграрній сфері просторово обмежена. Обмеженість фонду земель сільськогосподарського призначення і зростаючі потреби у продуктах харчування обумовлюють необхідність розвитку інтенсивного типу відтворення. Тим більше, що площі земель сільськогосподарського призначення постійно скорочуються. Тому інтенсифікація сільськогосподарського виробництва є безальтернативним напрямом його розвитку.

Можливості розширеного відтворення залежать, насамперед, від наявності прибутку та від його розподілу на фонди нагромадження й споживання. У таблиці 2 наводяться дані про ефективність сільськогосподарського виробництва в аграрних підприємствах.

Дані таблиці 2 вказують на те, що за досліджуваній період прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції збільшився на 32608,1 млн грн., у тому числі продукції рослинництва — на 28374,8 млн грн., продукції тваринництва — на 4233,3 млн грн. Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції у 2014 р. порівняно з 1995 р. підвищився на 12,2 %, рівень рентабельності виробництва продукції рослинництва знизився на 26,3 %, а рівень рентабельності виробництва продукції

Таблиця 3. Динаміка відтворювальної спроможності аграрних підприємств України, 2011—2014 рр.

Показники	Роки:			
	2011	2012	2013	2014
Прибуток (+), збиток (-) на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн.	97,2	97,7	57,8	162,0
у % до попереднього року	157,0	100,5	59,2	280,3
Індекс цін на матеріально-технічні ресурси промислового походження, які споживаються аграрними підприємствами, %	118,6	107,7	99,7	120,0
Коефіцієнт відтворювальної спроможності прибутку	1,324	0,933	0,594	2,336
Середньомісячна оплата праці, грн.	1801	2023	2270	2476
у % до попереднього року	125,9	112,3	112,2	109,1
Індекс споживчих цін, %	108,0	100,6	99,7	112,1
Коефіцієнт відтворювальної спроможності оплати праці	1,166	1,116	1,125	0,973

Джерело: за даними державної служби статистики України.

тваринництва зріс на 29,9 %. Однак слід зауважити, що виробництво продукції рослинництва було рентабельним протягом усього періоду дослідження, у той час, як виробництво продукції тваринництва стало прибутковим лише починаючи з 2005 р.

Про відтворювальну спроможність аграрних підприємств можна судити за допомогою розрахунку двох показників: коефіцієнта відтворювальної спроможності прибутку та коефіцієнта відтворювальної спроможності фонду оплати праці. Коефіцієнт відтворювальної спроможності прибутку визначається діленням індексу прибутку, приведеного до одиниці земельної площі, на індекс цін на матеріально-технічні ресурси, які купуються аграрними підприємствами для виробничого споживання. Коефіцієнт відтворювальної спроможності фонду оплати праці визначається діленням індексу фонду оплати праці одного працівника на індекс споживчих цін (індекс інфляції). Перевищення вказаними показниками одиниці свідчить про підвищення відтворювальної спроможності, якщо вони дорівнюють одиниці — відтворювальна спроможність є незмінною, менше одиниці — відтворювальна спроможність знижується, що веде до погіршення фінансово-економічного стану підприємств та зниження купівельної спроможності сільського населення. Динаміку відтворювальної спроможності аграрних підприємств України наведено у таблиці 3.

Дані таблиці 3 свідчать про те, що до 2014 р. спостерігалася стійка тенденція зниження відтворювальної спроможності прибутку аграрних підприємств, що пов'язано, перш за все, з порушенням цінового паритету на сільськогосподарську продукцію та матеріально-технічні ресурси, які використовуються аграрними підприємствами. Позитивним моментом в

2011—2013 рр. було перевищення коефіцієнтом відтворювальної спроможності заробітної плати одиниці. Проте одна лише заробітна плата є недостатнім фінансовим джерелом для відтворення трудових ресурсів аграрних підприємств. Крім того, рівень заробітної плати у сільськогосподарстві є нижчим, ніж у середньому за галузями національної економіки і значно поступається рівню заробітної плати у промислових підприємствах. У 2014 р. відбулися зміни у тенденції, яка простежувалася у 2011—2013 рр.: коефіцієнт відтворювальної спроможності прибутку перевищив одиницю і становив 2,336, а коефіцієнт відтворювальної спроможності заробітної плати знизився до 0,973.

Нестабільні показники рентабельності за окремими видами продукції та низький рівень відтворювальної спроможності свідчать про те, що у сучасних умовах господарства спроможні здійснювати лише просте відтворення, в окремих випадках — звужене. Основні причини збитковості сільського господарства обумовлені диспаритетом цін на сільськогосподарську продукцію та засоби виробництва, що купуються сільськогосподарськими товаровиробниками, а також низькою купівельною спроможністю населення, що не дає змоги підтримувати необхідний рівень попиту і пропозиції на продовольчі товари, низькою інвестиційною привабливістю галузі [3].

Низька ефективність господарювання обумовлена також недосконалістю грошово-кредитної, податкової, митної політики, розбалансованим ціновим механізмом. Кредитна система зорієнтована на галузі зі швидким обігом капіталу. Комерційні банки не зацікавлені у наданні кредитних ресурсів аграрним підприємствам через їх низьку доходність, незначний обсяг віддачі вкладеного капіталу, невирішеність земельного питання, неліквідність майна [4].

ВИСНОВКИ

На відтворення в аграрних підприємствах впливає специфіка галузі та залежність від природно-кліматичних умов. Економічна наука обґрунтовує щільний взаємозв'язок погодних умов, нестабільності цін і доходів із проявом законів попиту та пропозиції на сільськогосподарську продукцію, що обумовлює неспроможність аграрної галузі до самостійного нагромадження та відтворення. Тому, за нашим переконанням, існує необхідність певного державного втручання у регулювання відтворювального процесу в аграрних підприємствах [1, 2]. До головних засобів впливу держави в цьо-

му напрямі слід віднести: створення умов для ефективного використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств; спрямування цінової політики на підтримання такого рівня цін на сільськогосподарську продукцію, який забезпечить беззбитковість її виробництва та нагромадження власних коштів аграрних підприємств; паритет у правах усіх сторін соціально-економічних відносин щодо розподілу прибутку аграрних підприємств; вдосконалення грошово-кредитного, податкового, митного законодавства з метою сприяння отриманню прибутку аграрними підприємствами.

Література:

1. Лебеденко О.В. Чинники та умови відтворення родючості ґрунтів в аграрних підприємствах / О.В. Лебеденко // Агросвіт. — 2015. — № 23. — С. 22—25.

2. Лебеденко О.В. Актуальні аспекти формування та відтворення техніко-технологічної бази аграрних підприємств / О.В. Лебеденко // Інвестиції: практика та досвід. — 2015. — № 23. — С. 80—83.

3. Лузан Ю.Я. Відтворювальні процеси в агропромисловому комплексі України / Ю.Я. Лузан // Економіка АПК. — 2010. — № 5. — С. 39—44.

4. Саблук П.Т. Аграрна реформа: стан і напрями розвитку / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2000. — № 4. — С. 4—10.

5. Саблук П.Т. Основні напрями розроблення стратегії розвитку агропромислового комплексу в Україні / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2004. — № 12. — С. 3—16.

References:

1. Lebedenko, O.V. (2015), "Factors and conditions of reproduction of soil fertility in agricultural enterprises", *Ahrosvit*, vol. 23, pp. 22—25.

2. Lebedenko, O.V. (2015), "Key aspects of formation and reproduction of technical and technological base of agricultural enterprises", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 23, pp. 80—83.

3. Luzan, Yu.Ya. (2010), "The reproduction process in agriculture Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 39—44.

4. Sabluk, P.T. (2000), "Agrarian reform: state and development trends", *Ekonomika APK*, vol. 4, pp. 4—10.

5. Sabluk, P.T. (2004), "The main directions of the development strategy of agriculture in Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 12, pp. 3—16.
Стаття надійшла до редакції 16.12.2016 р.